

СРЕЩА В КАФЕНЕ ГРЕКО

Анжела Данева, Нов български университет

MEETING AT CAFFÈ GRECO

Angela Daneva, New Bulgarian University

Да се открие Кафене Греко в печатните или електронни туристически пътеводители на XXI век и при наличието на социалните мрежи в интернет не е никак трудно. Няколко кликания с мишката, няколко въпроса тук и там и вече сме в далечната 1760 година. Проблемът е какво търсим, дали ще намерим и как ще съберем нужната ни информация за един български художник, оказал се никак не случайно в Рим през есента на 1848 година, и който остава да живее в столицата на Италия повече от 40 години. Нашето пътешествие можеше да бъде виртуално, но групата ни от изследователи предпочете директния и по-труден за изпълнение подход – да се окаже реално на прага на Кафене Греко, на улица Кондоти № 86, в едно слънчево априлско утро на 2016 година.

Тази година честваме двеста години от рождението на Димитър Добрович – първият известен светски художник в България¹. Пъте-

¹ Други българи, за които има сведения, че са

It is not difficult today to find Caffè Greco in printed or electronic tourist guides of the XXI century and in the presence of social networks on the Internet. A few mouse clicks, a few questions here and there, and we are already back in 1760. The problem is what we are looking for, whether we will find it and how we will gather the information we need about a Bulgarian artist, who not at all by chance happened to arrive in Rome in the autumn of 1848, and who remained to live in the capital of Italy for more than 40 years. Our journey could have been virtual, but our group of researchers preferred the approach that is direct and more difficult to implement – one sunny April morning of 2016 to appear in person at the doorstep of Café Greco, on 86, Condotti Street.

This year we commemorate the 200th anniversary from the birth of Dimitar Dobrovich - the first famous secular painter in Bulgaria¹. His jour-

¹ Other Bulgarians, for whom there is information that have been enrolled in European art

шествието му към Вечния град не е било предварително обмислено и начертано, дори не е било набързо скицирано като нашето и започва много преди това. Днес подобна авантюра от средата на XIX век намираме за любопитна, предизвикателна, смела. Тя може да бъде

разгледана и като младежко романтично преживяване, което тръгва от град Сливен, намиращ се по онова време в пределите на Османската империя. Можем да сравним подобно преодоляване на разстояния и срещано по пътя културно многообразие с голямото пътуване, т. нар. Grand Tour в Европа, започнал от XVIII и продължил до края на XIX век, когато са практикували с образователна цел, изследване и посещение на забележителните градове и райони на Италия. Паралелът е възможен, макар и не съвсем пряк, защото мотивите са по-различни, но резултатът от дългото пътуване на нашият човек се оказва един и същ.

Различни са теориите как и защо Димитър Добрович, завършил гръцкото рисуwalно училище, участващ успешно в художествения живот

били записани в европейските художествени академии в средата на XIX век са братята Андрей и Георги Исконови. Имаме сведения за тяхното обучение във Флорентинската академия през 1858 и 1859 година, а може би и от по-рано. За тях обаче няма известни подробности, поне засега, които да разкриват житейския и творческия им път. Виж: Daneva, Angela, *I Bulgari nelle Accademie di Belle Arti Italiane* (1878-1944), NBU, 2014.

ney to the Eternal City was not premeditated and outlined, not even hurriedly sketched like ours, and started long before. Today we find such an adventure from the middle of the XIX century interesting, challenging, and courageous. It can be viewed as a youthful romantic experience that started at that time in the Ottoman Empire. Such overcoming of distances and the cultural diversity encountered along the way can be compared with the great journey, the so-called Grand Tour of Europe, which started from the XVIII century and lasted until the end of XIX century, when visit to remarkable cities and regions of Italy was practiced for educational and research purposes. The parallel is possible, though not quite direct because the motives are different, but

academies in the middle of the XIX century are the brothers Andrey and Georgi Iskonovi. We have information about their education in Florence Academy in 1858 and 1859, or even earlier. However, at least for now, there are no details known that could reveal their life and work. See: Daneva, Angela, *I Bulgari nelle Accademie di Belle Arti Italiane* (1878-1944), NBU, 2014.

на Атина, решава да продължи пътя си към Рим². Основателна причина например би била политическата му ангажираност към националноосвободителните движения в региона и в Европа, ако имахме документирани доказателства за това; вероятността да е бил насочен от преподавателите си, много от тях италиански възпитаници (Рафаело Чеколи е преподавател в Атинската академия от 1843 до 1852)³, е по-правдоподобна, а любопитната и търсеща природа на всеки художник със сигурност би провокирала подобна крачка в нова посока. Сведенията по този въпрос са оскъдни, но опирайки се на малкото, с което разполагаме можем да твърдим, че Добрович, както всички чужденци, в това число и колегите му гръцки студенти, са се записвали в Академия Сан Лука в Рим след писмена препоръка⁴. Факт е, че името Димитър Добрович или Димитриос Домвриадис се среща в регистъра на Школата „Голо тяло“. Художникът е записан там на 18 април 1849 г., „с оглед на получената благоприятна информация“⁵. Това лаконично пояснение обяснява разминаването в българска информация за появата на Добрович в Рим малко преди това, през есента на 1848 година⁶. Повече

² Димитър Добрович участва още като студент в изложбите на Гръцкото художествено училище. Направени са и откупки на негови произведения, които са част от колекцията на Националната галерия в Атина.

³ Виж: Panayotis. Ioannou, *Studenti greci nelle Accademie di Belle Arti d'Italia (XIX secolo)*. In: *L'Adriatico: incontri e separazioni XVIII-XIX secolo* Atti del convegno internazionale di studi a cura di Francesco Bruni e Chryssa Maltezou, 2011.

⁴ Пак там, с. 7.

⁵ Пак там. Виж бележка 24.

⁶ Сведенията за живота на Димитър Добро-

the result from the long journey for our man turns out to be the same.

There are different theories on how and why Dimitar Dobrovich, a graduate of the Greek Drawing School and participating successfully in the artistic life of Athens, decided to continue his way to Rome². A valid reason could be his political commitment to national liberation movements in the region and in Europe if we had documentary evidence of this; the likelihood that he was directed by his professors, many of whom were Italian alumni (Raffaello Ceccoli was a professor at the Athens Academy from 1843 to 1852)³, is more plausible and the inquisitive and seeking nature of each artist would certainly have provoked such a step in a new direction. The information on this matter is scarce, but relying on the few we have, we can say that Dobrovich, like all foreigners, including his fellow Greek students were enrolled in the Academy of San Luca in Rome after a written recommendation⁴. It is a fact that the name of Dimitar Dobrovich or Dimitrios Domvriadis appears in the Register of the *Naked Body School* (*Scuola del Nudo*). The artist enrolled there on April 18, 1849, „with a view to the favorable information received“⁵. This

² Already as a student Dimitar Dobrovich participated in exhibitions of the Greek Art School. Some of his works were purchased and are part of the collection of the National Gallery in Athens.

³ See: Panayotis. Ioannou, *Studenti greci nelle Accademie di Belle Arti d'Italia (XIX secolo)*. In: *L'Adriatico: incontri e separazioni XVIII-XIX secolo* Atti del convegno internazionale di studi a cura di Francesco Bruni e Chryssa Maltezou, 2011.

⁴ *ibidem*, p. 7.

⁵ *ibidem*. See Note 24.

сведения в архива на Академията за него няма намерени. Предполага се, че е завършил курса си на обучение или по-скоро специализацията си, тъй като сам споменава при завръщането си в България имената на Филипо Агрикола (Filippo Agricola) и Томазо Минарди (Tommaso Minardi), които в средата на XIX век са били професори в Римската академия. Т. Минарди участва активно в създаването на организиран художествен живот в Рим, а Ф. Агрикола е ректор на академията и директор на ателието по мозайка във Ватикана в този период.

В края на XVIII и първата половина на XIX век културната среда в Рим се характеризира с интелектуален космополитизъм, поликултурен централизъм и в голяма степен е доминиран от присъствието на аристокрацията, пише Пиер Музитела в текста си „Артисти и чужденци-писатели в Рим през XVIII век. Структура, практики и описание на общността”.⁷ Културният живот се развива между институциите (академии, библиотеки, кардиналски дворове) и неформалните места за общуване като частните салони например, в които обществото е смесено от аристокрацията, буржоазия, артисти, интелектуалци. Музитела описва римското общество по онова

вич в Италия са по негови устни разкази, записани от д-р С. Табаков при пристигането на художника в България, от Васил Боянов (племенник на художника) и от архива на проф. Иван Шишманов, който също го интервюира. За още по-прецизно изясняване на този момент трябва да бъдат проверени, ако са запазени, матрикулните книги на Атинската академия за 1848-49 години.

⁷ Musitella, Pierre, *Artisti e Letterati stranieri a Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizioni della sociabilità*. In: *Memorie e Ricerca* 46/2014, p. 30.

concise note explains the disparity in Bulgarian information on the appearance of Dobrovich in Rome shortly before, during the autumn of 1848⁶. No further information is found about him in the archives of the Academy. It is assumed that he had completed his course of study or rather specialization, as he himself mentioned upon his return to Bulgaria the names of Filippo Agricola and Tommaso Minardi, who were professors at the Roman Academy in the middle of the XIX century. In this period, T. Minardi actively participated in establishing some organized artistic life in Rome and F. Agricola was rector of the Academy and director of the studio of mosaics at the Vatican.

At the end of the XVIII and the first half of the XIX century the cultural environment in Rome was characterized by intellectual cosmopolitanism, multicultural centralism and was largely dominated by the presence of the aristocracy, writes Pierre Musitella in his text *“Artists and foreign writers in Rome in the XVIII century. Structure, practices and description of the community”*.⁷ Cultural life took place among institutions (academies, libraries, cardinal courts) and informal meeting places, such as private salons, where the society was

⁶ Information about the life of Dimitar Dobrovich in Italy is based on his oral narrations as recorded by Dr. S. Tabakov upon the arrival of the artist in Bulgaria, by Vassil Boyanov (nephew of the artist) and the archives of prof. Ivan Shishmanov who also interviewed him. For even more precise clarification of this point, the matriculation books of the Athens Academy for 1848-49 should be checked, if preserved.

⁷ Musitella, Pierre, *Artisti e Letterati stranieri a Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizioni della sociabilità*. In: *Memorie e Ricerca* 46/2014, p. 30.

време, като цитира писма на редица личности, които са се движели сред него. За един прием през 1828 г., даден от съпругата на Франсоа-Рене дьо Шотобриан⁸, самият дипломат пише: „Беше дошъл цял Рим, а с Рим – цяла Европа”. В друго свое писмо споделя: „в дните за концерти и балове ми се струва, че съм в Париж” и заключава: „в Рим още се смятат за господари на света”.⁹ Интересни, любопитни и различни са впечатленията на чужденците, които посещават града до първата половина на XIX век като пътешественици, любители на старините, търсещи вдъхновение. Например Пърси Шели в писмата си от Италия през 1818 г. споделя: „В Рим, докато не премине първият ентузиазъм със запознаването ви с античността, няма да видите италианци.”¹⁰ Други пишат, че „Рим се намира сред нищото”. През очите на посетителите на града, Рим е символ на свободата и те го „желаят точно такъв, без връзка със света”, пише на стр. 39 в текста си Музитела. Тези ентузиаста идват да се насладят на вечността, на свободния дух, посещават го, за да съберат впечатления, изолирайки се сред историческите забележителности на града и природата в околностите. По това време най-големите колонии там са френската, английската и немската. Френската академия продължава да изпраща своите най-обещаващи, спечелили наградата Grand

⁸ Франсоа-Рене дьо Шотобриан – писател, дипломат, член на академия Тиберина, приет много добре в римското общество.

⁹ Пак там. с. 37.

¹⁰ With Shelley in Italy. A Selection of the Poems and Letters by Percy Bysshe Shelley relating to his life in Italy, Edited by Anna Benneson McMahan, London, T. Fisher Unwin, Adelphi terrace, MCMVII, p.72.

a mix of aristocracy, bourgeoisie, artists and intellectuals. Musitella describes the Roman society at the time, citing letters from a number of people who were moving therein. About a reception in 1828, given by the wife of Francois-Rene de Chateaubriand⁸, the diplomat wrote: “All Rome had come, and with Rome - all of Europe.” In another letter he says: “In the days for concerts and balls I think I’m in Paris” and concludes: “in Rome they still believe that they are the masters of the world”.⁹ Interesting, curious and diverse are the impressions of foreigners who visit the city during this period until the first half of the XIX century, such as travelers, lovers of antiquity or seeking inspiration. For example, Percy Shelley in his letters from Italy in 1818 said: “In Rome, at least in the first enthusiasm of your recognition of ancient time, you see nothing of the Italians.”¹⁰ Other foreigners write that “Rome is located in the middle of nowhere”. In the eyes of city visitors, Rome is a symbol of freedom and they “want it just like this, without a touch with the world”, wrote Musitella on p. 39 of his text. These enthusiasts came to enjoy eternity, the free spirit, visited to collect impressions, isolating themselves between the historical landmarks of the city and the landscape in the surroundings. At that time the biggest colonies there were the French, English and German. The French Acad-

⁸ Francois-Rene de Chateaubriand – writer, diplomat, member of the Tiberina Academy, very well accepted in the Roman society.

⁹ ibidem. p. 37.

¹⁰ With Shelley in Italy. A Selection of the Poems and Letters by Percy Bysshe Shelley relating to his life in Italy, Edited by Anna Benneson McMahan, London, T. Fisher Unwin, Adelphi terrace, MCMVII, p.72.

Prix de Rome художници, архитекти и музиканти на специализация в Рим. През 1809 г. в града се установява и обособява обществото на назаряните и неговите представители, скъсалите с неокласицизма на Виенската академия - Фридрих Овербек (Friedrich Overbeck) и Франц Пфор (Franz Pforr), които се настаняват в изоставения манастир Свети Изидор. Значително е влиянието на Овербек и по-късно през първата половина на века върху оформената голяма немска колония в Кампидoglio (Campidoglio).

Благодарение на неокласицизма и неговата най-характерна черта на вглеждане с голяма доза лиризм и естетизъм в античната култура и в нейните високи художествени образци, Рим запазва до късно културното си обаяние сред европейския елит и пътешествениците, идващи в Рим, за да изпитат наслада от природните и творческите забележителности, за да видят града-муза. Но с промяната духа на времето и с упадък на неокласицизма през 20-те години на XIX век, с желанието на академиите да продължават да пазят духа на традицията, ситуацията видимо започва да се изменя. Художниците от новото поколение вече не разглеждат Рим като храм на велики художници и скулптори. Интересът към Вечният град постепенно намалява и със затихването на традициите на Grand Tour. В Париж тенденциите вървят в посока реализъм и импресионизъм, с което Рим губи мястото си на културна столица на Европа. Във времето на 30-40-те години американското и руското присъствие имат превес над другите националности, традиционно срещани досега в града, ос-

emy continued to send their most promising artists, architects and musicians winning the award Grand Prix de Rome for specialization in Rome. In 1809 in the city got established and differentiated the society of the Nazarenes and its representatives, who broke up with the neoclassicism of the Vienna Academy – Friedrich Overbeck and Franz Pforr, who settled in the abandoned monastery of St. Isidore. Later on, in the first half of the century, Overbeck had a significant influence on the big German colony formed in Campidoglio.

Thanks to neoclassicism and its most characteristic feature of scrutinizing the ancient culture and its high artistic pieces with a great deal of lyricism and aestheticism, Rome kept until late its cultural fascination among the European elite and travelers who were coming to Rome to experience the enjoyment of natural and artistic sights and to see the city-muse. But with the change of the spirit of the times and the decline of neoclassicism in the 20s of XIX century and the desire of academies to continue to keep the spirit of tradition, the situation visibly began to change. The artists of the new generation stopped seeing Rome as a temple of great painters and sculptors. The interest in the Eternal City gradually declined with the fading of the traditions of the Grand Tour. In Paris, the trends were moving towards realism and impressionism, and thus Rome lost its place of a cultural capital of Europe. In the 30s and 40s, American and Russian presence prevailed over other the nationalities traditionally encountered in the city before, furthermore there were arriving Italians from other regions, business-

вен тях там пристигат италианци от други региони, бизнесмени, публицисти и хора, занимаващи се с политика, пише Музитела.¹¹ Възникването на организацията „Млада Италия“ на Джузепе Мадзини, намаляването на влиянието на църквата върху гражданския живот, влиянието на чужденците, пребиваващи в Рим, са предпоставка за промяна и в социалния живот на страната. На национално и международно ниво е поставен дебатът и за обединението на италианската нация и нейната независимост. Движението на Джузепе Гарибалди набира популярност. Въпреки социо-политическите сътресения на полуострова, Рим успява все още да привлича писатели, художници и европейската интелигенция като Емил Зола, Иполит Тен, Гогол и редица други през целия XIX век. Към средата на века римското общество е смес от аристокрация, буржоазия, туристи, политици, журналисти. А когато през 1871 г. столицата на обединена Италия се премества от Флоренция в Рим, границата между политическата класа и интелигенцията става все по-размита и незабележима. С въвеждането на първата градска автобусна линия в града през 1845, с настъпване на индустриализацията в очите на посетителите античният град е все по-малко романтичен, все по-малко недокоснат от новата модерност.

В такава динамична и противоречива атмосфера, но с въздух все още напоен от романтизъм, в края на 1848 г. пристига Димитър Добрович и се установява на улица Систина (via Sistina) №71. Току под нея са площад Испания и Scalinata dei Trinità dei Monti, по известна с

men, publicists and people engaged in politics, writes Musitella.¹¹ The emergence of the organization „Young Italy“ of Giuseppe Mazzini, the weakening influence of the church on secular life, the influence of foreigners residing in Rome, became a prerequisite for a change also in the public life of the country. At national and international level was posed the debate on the unification of the Italian nation and its independence. The movement of Giuseppe Garibaldi was gaining popularity. Despite the socio-political turmoil on the peninsula, throughout the entire XIX century Rome still managed to attract writers, artists and European intellectuals such as Emile Zola, Hippolyte Taine, Gogol and many others. By the mid-century, the Roman society was a mixture of aristocracy, bourgeoisie, tourists, politicians and journalists. And when in 1871 the capital of united Italy was moved from Florence to Rome, the boundary between the political class and the intellectuals became increasingly fuzzy and unnoticeable. With the introduction of the first urban bus service in the city in 1845, with the onset of industrialization, the ancient city became less romantic in the eyes of visitors, less untouched by the new modernity.

In this dynamic and controversial atmosphere, though still soaked in romanticism, Dimitar Dobrovich arrived at the end of 1848 and settled on 71, Sistina Street (via Sistina). Just underneath is Plaza de España and Scalinata dei Trinità dei Monti. The Pincian Hill is also nearby. It should be noted that the artist had hardly chosen the place by chance. At that time, as well as today, the area is one of the

¹¹ Пак там, с. 41.

¹¹ *ibidem*, p. 41.

туристическото си наименование „Испанска стълба”. Наблизо е и хълмът Пинчо. Трябва да се отбележи, че художникът едва ли избира мястото случайно. Районът и тогава, а и днес е от най-оживените космополитни места в италианската столица. По същите причини вероятно, почти век преди него, през 1765 година Никола ди Мадалена (Nicola della Maddalena) избира мястото за своето кафене малко по-надолу на улица Кондоти № 86. В това специално място, на този адрес, още от втората половина на XVIII век, си дават среща прогресивни и модерни художници, писатели и аристокрацията на Рим. Документи, които да доказват кога точно започва да работи Кафене Греко (Caffè Greco) няма, но за негова официална година на откриване е приета 1765, в която „Никола ди Мадалена, продавач на кафе, левантинец” и неговото семейство са записани в Libro dello stato delle Anime della Parrocchia di San Lorenzo in Lucina¹². В Рим по онова време са били регистрирани повече от 240 заведения, в които се предлагало кафе. В кафене Греко обаче поднасяли екзотичната напитка в порцеланова чаша, докато в останалите заведения тя била сервирана в стъклени. Основни посетители на кафенето, още със създаването му, били германците. Те дотолкова доминирали локала – пише Диего Анджели, че поетът Вилхелм Хейнс (Wilhelm Heinse) в свое писмо от 1783 година предлага на шега кафенето да се преименува на Caffè

¹² В каталога Antico Caffè Greco. Storia. Ambienti. Collezioni авторите публикуват фотокопие на бележка, в която става дума вероятно за първия собственик на кафенето и неговото семейство, с. 20. Документът е част от архива на Ватикана.

busiest cosmopolitan places in the Italian capital. For the same reasons, probably almost a century before, in 1765, Nicola della Maddalena chose the site for its café just down the 86, Condotti Street. Since the second half of the XVIII century, this special place, this address, had been a meeting point of progressive and modern artists, writers, painters and the aristocracy of Rome. There are no documents that prove exactly when Caffè Greco started working, but its official year of opening is assumed to be 1765, when “Nicola della Maddalena, a Levantine coffee vendor” and his family were recorded in Libro dello stato delle Anime della Parrocchia di San Lorenzo in Lucina¹². At that time in Rome were registered more than 240 establishments, which offered coffee. At Caffè Greco though, the exotic drink was served in a porcelain cup, while at other places it was served in glass. Germans were the main patrons of the café, already since its establishment. They dominated the place to such extent, wrote Diego Angelli, that the poet Wilhelm Heinse in his letter dated 1783 offered as a joke the café to be renamed to Caffè Tedesco or the German coffee.

Information on the establishment of the house and its place in the art history and the city of Rome we obtain from two works that are dedicated to it. The first is *The Chronicles of Caffè Greco* (Le cronache del Caffè Greco) by Diego Angeli¹³, whose first edition

¹² In the catalog Antico Caffè Greco. Storia. Ambienti. Collezioni the authors published a photocopy of a note, which probably throws light on the first owner of the café and his family, p. 20. The document is part of the archives of the Vatican.

¹³ Diego Angeli (1869-1937) – journalist and writer. Born in Florence, but spent his child-

Tedesco или Немското кафе.

Сведения за създаването на заведенията и за мястото му в историята на изкуството и град Рим черпим от две произведения, посветени на него. Първото е „Хрониките на Кафе Греко“ (Le cronache del Caffè Greco) от Диего Анджели¹⁵ (Diego Angeli), чието първо издание е от 1930 година, а второто е на Тамара Хуфшмид (Tamara Felicitas Hufschmidt) и на Ливио Янатони (Livio Jannattoni) „Антико Кафе Греко. История, Среда, Колекции“ (Antico Caffè Greco. Storia, Ambienti, Collezioni), издадено през 2008 г. Единственото българско сведение за Кафене Греко е публикувано във в. Литературен глас през 1938 г., със заглавие „Кафе Греко – Римският Монпарнас“.

Диего Анджели е бил от постоянните посетители на кафенето в края на XIX век, а хрониките му са написани почти от първо лице, което прави разказът жив и емоционален. Както самият той споменава, много ценни документи, за които има сведения, че са съществували, са изчезнали. Такива са например регистърът-дневник на най-старите собственици, счетоводните книги, от които днес можеше да се разберат любопитни факти за живота на младите художници и поети, „кандидати за безсмъртие“. Изчезнал е и „албум“, в който г-н Губинели¹⁴ (Gubinelli) събирал всички статии за своето кафене, излизали през годините. Анджели споменава и за сервитьора Рафаело, който имал цяла колекция от рисунки, скици, подписи и т.н.,

dates from 1930, and the second is by Tamara Felicitas Hufschmidt and Livio Jannattoni, called *Antico Caffè Greco. History, Ambience, Collections* (Antico Caffè Greco. Storia, Ambienti, Collezioni), published in 2008. The only Bulgarian information about Caffè Greco was published in *Literaturen Glas* (Literary Voice) in 1938, entitled *Caffè Greco - the Roman Montparnasse*.

Diego Angeli was one of the patrons of the café in the late XIX century and his chronicles were written almost the in the first person, which makes the story alive and emotional. As he mentioned, many valuable documents for which there was evidence of existence, had disappeared. These include the register-ledger of the oldest owners, accounting books from which interesting facts could be understood today about the lives of young artists and poets, “candidates for immortality”. An “album” had also disappeared where Mr. Gubinelli¹⁴ collected all the articles about his café dating back in the years. Angeli mentioned also the waiter Raffaello, who had a whole collection of drawings, sketches, signatures, etc., obtained by the visitors of the café, which now are missing. Over the decades, the café changed owners, but at the beginning of the XIX century, when its owner was Mr. Salvioni, Caffè Greco established itself as the place that served the highest quality coffee in Rome. At the time of Salvioni the house expanded. In his chronicles, Diego Angeli wrote that in 1890 Cesare Pascarella¹⁵ pointed as a reason

hood and his life in Rome.

¹⁴ The Gubinesi family were owners of Caffè Greco since 1873.

¹⁵ Cesare Pascarella (1858-1940) – Italian poet

¹⁵ Диего Анджели (1869-1937) – журналист и писател. Роден във Флоренция, но прекарал детството и живота си в Рим.

¹⁴ Фамилия Губинели са притежатели на Кафене Греко от 1873.

получени от посетителите на кафенето, които днес са в неизвестност. През десетилетията кафенето сменя собствениците си, но в началото на XIX век, когато негов притежател е г-н Салвиони (Salvioni), Кафене Греко се утвърждава като място, в което се сервира качественото кафе в Рим. По времето на Салвиони локалът се разширява. В хрониките си Диего Анджели пише, че през 1890 година Чезаре Паскарела (Cesare Pascarella)¹⁵ посочва като причина за популярността на мястото свободния дух, поддържан през десетилетията в него. „В неговите помещения се обединяваха конспиратори и патриоти, от него тръгваха революционните експедиции в онова бурно време...Дори през 1849 Кафе Греко беше мястото за среща на патриоти и републиканци, дотолкова, че една вечер един посредствен художник, някой си Кашяни (Casciani) ударил шамари на френски стипендиант, който си позволил екзалтирано да говори за генерал Удино (Oudinot) и неговите войници. Примерът бил толкова заразен, че дълго време младите художници от Вила Медичи не посещаваха кафенето.”¹⁶

Срещата на Димитър Добрович с прочутото по това време кафене и с още по-известните негови посетители е била неизбежна, имайки предвид, че там са се събирали най-големите за епохата художници, поети, музиканти, интелигенцията на Рим, аристокрацията, а и всички новопристигнали във Вечния град за дължително минавали от там – Лудвиг Баварски, Менделсон, Берлиоз, Рихард Вагнер, поетите Леопарди,

of the popularity of the place, the free spirit maintained there over the decades. “*In its premises united conspirators and patriots; from there started the revolutionary expeditions in those turbulent times ... Even in 1849, Caffè Greco was the meeting place of patriots and republicans to the extent that one night a mediocre artist, somebody Casciani, slapped a French scholarship student, who exaltingly ventured to talk about General Oudinot and his soldiers. The example was so contagious that for a long time the young artists from Villa Medici did not visit the café.*”¹⁶

The encounter of Dimitar Dobrovich with the renowned at that time café and its more famous visitors was inevitable, given that the greatest of the time artists, poets, musicians, Rome’s intellectuals and the aristocracy gathered there, as well as all newly arrived in the Eternal City, who necessarily passed from there - Louis of Bavaria, Mendelssohn, Berlioz, Richard Wagner, the poets Leopardi, Mittskevich, writers like Gogol, Stendhal, Mark Twain, painters like Delaroche, Hebert, sculptors like Thorvaldsen and Amici, philosophers like Schopenhauer. Already in the first half of the century, the place was a meeting point for touring villas and museums. The work *Caffè Greco* by Ludwig Passini of 1852 provides a visual image of its setting and atmosphere¹⁷, since it reproduces the interior and the ambience of this period with great accuracy.

Other sources describing the café are found in the memoirs of many
and painter.

¹⁵ Чезаре Паскарела (1858-1940) – поет и художник.

¹⁶ В: Le cronache del Caffè Greco, p. 54.

¹⁶ In: Le cronache del Caffè Greco, p.54

¹⁷ The painting is displayed in Kunsthalle, Hamburg.

Мицкевич, писатели като Гогол, Стендал, Марк Твен, художници като Деларош, Еберт, скулптори като Торвалдсен и Амичи, философи като Шопенхауер. Мястото било и сборен пункт за обиколки по вилите и музеите още през първата половина на века. Визуален образ за обстановката и атмосферата в Кафе Греко дава произведението „Кафе Греко“ на Лудвиг Пазини от 1852 г.¹⁷, което с голяма точност представя интериора и атмосферата през този период.

Други извори, които описват кафенето се намират в спомените на редица бележити личности, посещавали Рим по това време. В тях кафенето неизменно се споменава като забележителност, която не бива да се пропуска, а средата и посетителите се описани понякога с възмущение, понякога с чувство за хумор. Лично преживени сведения за кафенето и живота в него, но продикувани в голяма степен от носталгия по Париж и нейното ново амплуа на културна столица на Европа, дава в писмата си през 1831 година Хектор Берлиоз, който печели първа награда на Prix de Rome и заминава за Френската академия в Рим, помещаваща се във Вила Медичи. „Кафене Греко толкова много е посещавано от художници и чужденци, че някои от тях си получават пощата в него, а новопристигналите отиват направо там, за да се срещнат със своите съграждани... Известното кафене всъщност е една механа: мръсно, тъмно и влажно и няма нищо, което може да оправдае разказите на художници от всякакви националности, установили се в Рим.“¹⁸ Славата на кафенето на ул.

¹⁷ Картината се намира в Kunsthalle, Хамбург.

¹⁸ Виж: Musitella. P., Artisti e letterari a

prominent personalities, who visited Rome at the time. The café is consistently mentioned as a landmark that should not be missed, and the ambience and the visitors sometimes are described with indignation, and sometimes with a sense of humor. In his letters of 1831, Hector Berlioz, who won the first prize in the Prix de Rome and went to the French Academy in Rome, housed in the Villa Medici, gave personally experienced details about the café and the life therein, though largely dictated by nostalgia for Paris and its new line of a cultural capital of Europe. *“Caffè Greco is so much visited by artists and foreigners, that some of them receive their mail there, while the new arrivals go straight there to meet their fellow countrymen ... The famous café is actually a tavern: a dirty, dark and humid place and there is nothing that can justify the stories of artists of all nationalities settled in Rome.”*¹⁸ The fame of the café located at 86, Condotti Street was so great, that in 1869 it was included in the tourist guides with the following message: *“Caffè Greco, with a restaurant, in the via Condotti, the rendezvous of the artists of every country – almost all the artists in Rome may be met here; it is there general rendezvous at 7 a.m. for breakfast, and in the evening”*.¹⁹

What were the impressions of the Bulgarian Dimitar Dobrovich of this bustling place in Rome is something we will never know. Did he meet there with Konstantin Velichkov in 1888? In

¹⁸ See: Musitella. P., Artisti e letterari a Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizione della sciabilità. Memoria e ricerca, n.46, maggio-agosto 2014, p. 39.

¹⁹ Jannattoni. Livio, Duecento anni al Caffè Greco. In: Antico Caffè Greco. Storia. Ambienti. Collezioni, p. 45.

Кондоти № 86 била толкова голяма, че през 1869 г. то било включено в туристическите гидове със съобщението: „Кафене Греко с ресторант; среща на художници от всички страни – тук могат да се срещнат всички хора на изкуството в Рим. Срещата е за закуска в 7 часа сутринта и след това – вечерта.”

Какви впечатления е имал българинът Димитър Добрович от това кипящо от живот място в Рим, няма да узнаем никога. Дали са се срещнали там с Константин Величков през 1888 година? В „Писма от Италия” на Величков не се споменава за най-известното средище на художниците в Рим, нито за среща с Добрович. Какво е било ежедневието на Добрович, с кого е пиел кафето си сутрин в 7 часа? Какви художнически и политически проблеми са вълнували него и приятелите му? Участвал ли е в художествения живот в Рим? Това множество от въпросителни наскоро получи някои отправни точки за размисъл. В известната за Кафене Греко литература не се споменават гърците, като една от националностите, посещавали мястото, но това не е чудно като се има предвид, че през XIX век гръцките студенти, записани в италианските академии са били около 130, от които само 30% са записани да учат в Рим през различните десетилетия¹⁹. Това идва да покаже, че когато Добрович пристига в Италия, той не може да разчита на традиционно установена среда, която да го подкрепи и въведе в ситуацията на града, каквито са например немската и френската

Letters from Italy by Velichkov, nothing is mentioned about the most famous center of the artists in Rome, or about a meeting with Dobrovich. What was the everyday life of Dobrovich and whom did he drink coffee with at 7:00 a.m.? What artistic and political problems excited him and his friends? Was he involved in the artistic life in Rome? This set of questions recently received some starting points for reflection. In the well-known literature about Caffè Greco the Greeks are not mentioned as one of the nationalities visiting the place, but this is not surprising given that in the XIX century Greek students enrolled in Italian academies were about 130 and only 30% of them were enrolled to study in Rome through the various decades²⁰. This appears to indicate that when Dobrovich arrived in Italy, he could not rely on the traditionally established environment to support and introduce him to the setting of the city, unlike the German and French diaspora at that time. Therefore, the name of Dombriadis (Dobrovich) as one of the founders of the Society of Greek artists in Rome is found in documents only in 1862 when it is assumed that the Greek community has already become a bit more compact. This information was kindly provided to us by Dr. Panagiotis Ioannou, and the document is a statute of the Society published in the Greek magazine *Pandora* dated June 25, 1865. The Society was founded under the auspices of the Greek ambassador to Rome, K. Gauthier (a Frenchman by nationality, but a great friend of Greece). “The main objective of the society was to encourage those interested to contribute financially to its existence - either

Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizione della sciabilità. Memoria e ricerca, n. 46, maggio-agosto 2014, с. 39.

¹⁹ Виж: Йоану Панайотис, с. 7.

²⁰ See: *Ioannou Panagiotis*, p.7.

диаспора по същото време. Поради тази причина името Домвриадис (Добрович), като един от основателите на Дружество на гръцките художници в Рим, се открива в документи чак през 1862 година, когато се предполага, че гръцката общност е била вече малко по-компактна. Сведението ни беше любезно предоставено от д-р Панайотис Йоану, а документът представлява устав на Дружеството, публикуван в гръцкото списание Пандора от 25 юни 1865 г. Дружеството е основано под патронажа на гръцкия посланик в Рим, К. Готие (французин по националност, но голям приятел на Гърция). „Основна цел на сдружението била да окуражава интересуващите се да спомогат финансово за съществуването на сдружението – или като редовни членове, или като временни членове, както многоуважаемият мосю Готие, който е направил финансово дарение на сдружението.”²⁰ Друго сведение, което имаме, свързващо повече Добрович с художествения живот в Гърция, е присъствието на името му на стр. 180 в каталога „Олимпия” № 3 от 1878 г., издаден в Атина. Под номер 92 е записано лаконично участието на художника – една голяма и четири по-малки маслени картини. За съжаление, не са публикувани заглавията на произведенията, размери или илюстрации, които да провокират към повече размисъл.

Художественият живот в Рим от началото на XIX век не е съвсем организиран и „ако някой иска да показва пред публика картините си трябва

as full members or as temporary members, like the Hon Monsieur Gaultier, who made a financial donation to the Society.”²¹ Other information that we have, which connects Dobrovich rather with the artistic life in Greece, is the appearance of his name on p. 180 of the catalog *Olympia*, No. 3, 1878, issued in Athens. Under number 92 the participation of the artist is concisely recorded – one large and four smaller oil paintings. Unfortunately, the titles of the works, their size or illustrations to provoke further reflection are not published.

At the beginning of the XIX century, the artistic life in Rome was not quite organized and “*if someone wants to show his paintings to the audience, he should do it in his studio or in the church San Giovanni Decollato, in San Bartolomeo de Bergamaschi or in front of the portico del Pantheon*”, wrote Guglielmo de Sanctis in his monograph on Tommaso Minardi²². Group exhibitions were organized by the Academy of San Luca, by the colonies of French, German and Nazarene artists. At that time, the German community was among the first to attempt to promote their works to the audience. In 1813 they established the Society of Ponte Mole (Società di Ponte Mole) to look for new customers with not yet well-defined taste and to facilitate sales. Members of the society were artists of different nationalities – Italians, Germans, Frenchmen, Englishmen, Poles and Russians. In 1824, an organization named „Society

²⁰ Благодаря на д-р Росица Гичева за превода от гръцки на текста, в който се споменава Димитър Добрович, публикуван в сп. Пандора, 1865.

²¹ I thank Dr. Rositsa Gicheva for the translation from the Greek language of the text, which mentions Dimitar Dobrovich and published in the magazine *Pandora*, 1865.

²² Guglielmo de Sanctis, *Tommaso Minardi e il suo tempo*, Roma 1900, p. 174.

ва да го прави в своето студио или в църквата San Giovanni Decollato, в San Bartolomeo de Bergamaschi или пред входа на Пантеона (portico del Pantheon) – пише в монографията си за Томазо Минарди Гулиелмо де Санктис²¹. Общи изложби организират и от академия Сан Лука, от колониите на художниците французи, германци, назаряни. Германската общност е сред първите, които правят опити и популяризират пред публика своите произведения по това време. През 1813 година те учредяват Дружеството Понте Моле (Società di Ponte Mole) с цел да се търсят нови клиенти с все още не добре очертан вкус и да се улесняват продажбите. В дружеството членуват художници от различни националности – италианци, немци, французи, англичани, поляци, руснаци. През 1824 г. организация, наречена „Дружество на любители и ценители на изящни изкуства“ (Società di Amatori e cultori di Belle Arti) прави опити да получи от правителството място, в което под егидата на обществен контрол, да показват и продават произведения на съвременното изкуство”. Сведението е цитирано за първи път от Стефано Сузино (Stefano Susinno)²² и произлиза от архива Овиди, пазен в Държавният архив на Рим.²³ Вследствие на подадените молби папа Пий VII дарява една недовършена зала на плаца Дел Пополо. Ре-

²¹ Guglielmo de Sanctis, Tommaso Minardi e il suo tempo, Roma 1900, p. 174.

²² Стефано Сузино (1945-2002) – историк на изкуството.

²³ Цитатът е от 5 стр. на докторската дисертация на Giovanna Montani, Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1883, anno accademico 2005-2007, Università degli studi di Roma Tre.

of Lovers and Connoisseurs of Fine Arts“ (Società di Amatori e cultori di Belle Arti) attempted to get from the government a place, where, “under the auspices of public control, to display and sell works of contemporary art”. The document was cited for the first time by Stefano Susinno²³ and originates from Ovidi archives, kept in the State Archive of Rome.²⁴ As a result of the requests Pope Pius VII donated an unfinished hall at Piazza del Popolo. The regulation on the hall management was adopted in 1827 and included requirements such as to be operated by two artists, two architects and two sculptors who had to assess whether the paintings proposed for exhibition qualify, namely “not to undermine the dignity of the Roman School”. The display period was no longer than two months. A principal place in the organization, planning and management of the Society held the artist and lecturer at the Academy of San Luca, Tommaso Minardi, who was also the first secretary of the organization. Members were art connoisseurs and artists, and new candidates were accepted with two recommendations. A fee of 6 scudi was imposed. The exhibitions of the society lasted for six months. Display of works already known to the audience or copies was not allowed. The first exhibition of the society was held in 1834 in the Senate Palace in Campidoglio. In her thesis, *Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1883* the society’s

²³ Stefano Susinno (1945-2002) – an art historian.

²⁴ The quotation is from p. 5 of the doctoral thesis of Giovanna Montani, Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1883, Anno accademico 2005-2007, Università degli studi di Roma Tre.

гламентът за управление на залата е приет през 1827 година и включвал изисквания, като например да бъде управлявана от двама художници, двама архитекти, двама скулптори, които трябвало да преценяват дали предложените за изложба картини отговарят на изискванията, а именно „да не накърняват достойнството на римската школа“. Периодът на експониране бил не повече от два месеца. В организацията, планирането и управлението на Дружеството главно място има художникът и преподавател в академия Сан Лука Томазо Минарди, който е и първият секретар на организацията. Членове били ценители на изкуството и художници, като новите кандидати се приемали с две препоръки. Била въведена и такса от 6 скуди. Изложбите на дружеството продължавали шест месеца. Не се позволявало да се показват вече известни на публиката произведения или копия. Първата експозиция на дружеството се провежда през 1834 година в Сенатския дворец в Кампидольо (Palazzo Senatorio in Campidoglio). Джована Монтани разглежда подробно и задълбочено развитието и дейността на Дружеството в дисертацията си „Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1883“. Направеното проучване е до 1883 г., тъй като след обединението на Италия Дружеството не е било обект на изследвания, а архивът на институцията е в неизвестност. От информация за годишна изложба на Дружеството през 1929 г. става ясно, че то е съществувало 100 години и в същата година е присъединено към Sindacale Laziale Fascista di Belle Arti под патронажа на Мусолини. Този архив също липсва. Разгледани

activity is studied until 1883 because after the unification of Italy it was not subject to research, the archives of the institution are missing. From information on annual exhibition of the Society in 1929, it is clear that it had existed for 100 years and in the same year joined Sindacale Laziale Fascista di Belle Arti under the patronage of Mussolini. This archive is also missing. The changes brought about by the change of social and political status of Rome, the involvement of the artists and other members in the artistic life of Italy is thoroughly studied. The sparse documented information available in the archives and journalistic publications from the middle of the XIX century referring to the political life in an uncertain period is the reason that conclusions regarding the exhibitions and the involvement of the artists in them cannot drawn, says the author.

Artistic life in the fifties of the century was driven rather by the arts supporting societies established outside the Papal States. The exhibitions of the Society of lovers and connoisseurs of art in Rome were almost suspended, firstly due to the increased and firm control by the papal police against the artists who participated in the defense of the Roman Republic and who were also deprived of Roman citizenship. On the other hand, some of them for their own political reasons chose to move away and not to participate in exhibitions. The society became politically dependent and controlled, and its annual exhibitions were becoming smaller and mediocre. Attempts were made to influence the artistic culture, the paintings market and public taste. Thus the artists returned back to the old patterns of

са обстойно и промените, предизвикани от смяната на социалния и политически статут на Рим, участието на художниците и неговите членове в художествения живот на Италия. Малкото налична документирана информация в архивите и журналистически публикации от средата на XIX век, които се отнасят до политическия живот в един несигурен период, са причина да не може да се направят изводи и за изложбите и участието на художниците в тях, пише авторката.

Художественият живот през петдесетте години на века се движи повече от създадените извън Папската държава Дружества за подпомагане на изкуствата. Изложбите на Дружеството на любителите и ценителите на изкуството в Рим са почти преустановени, от една страна, поради засиления и твърд контрол от папската полиция спрямо художниците, участвали в защитата на Римската република, на които също така е било отнето римското гражданство. От друга страна, някои от тях по свои политически причини избират да се отдалечат и да не участват в изложенията. Дружеството става политически зависимо и контролирано, а годишните му изложби са все по-малки и посредствени. Правят се опити да се влияе и върху художествената култура, пазарът на картини и общественения вкус. Така художниците се връщат отново към старите модели на предлагане и експониране на произведенията си, а именно в собствените ателиета. Интересен момент за нас, в изследването на Монтани, е допълнителното сведение и коментар за регистрираното предложение за създаване на Дружество на гръцките художници от

offering and displaying their works in their own studios. An interesting point for us in the Montani's study is the additional information and her comment on the registered proposal to establish a Society of Greek Artists dating from 1865, which was mentioned above. *"The society, unlike others promoting art, directly subsidized the artists in need by allocating funds, which amounted to half of the value of the works sold at the end of the month"* (p.101 of the quoted thesis). This information complements ours, as published in the Greek magazine Pandora that the regulation of the Society of Greek Artists, where Dobrovich was entered as founder and secretary, said that the society provided loans to the artists that could be paid back both in a pecuniary form and in the form of works of art. Unfortunately, its fate is not known, what were its activities, how long it lasted and how it inscribed in the artistic life of Rome over the years. There are no studies and publications on this topic.

During these decades, the exhibitions in the Papal States continued to be subdued, less popular and the predominant works were historical scenes inspired by literary works and paintings on exotic subject displayed by the colony of Spanish artists. After the unification of Italy, more societies for promotion and development of arts and the development of market for artworks were established in Rome. In 1871, there was only one shop for contemporary art and photography in Rome, owned by D'Atri Brothers and located at 142, Via del Corso, observes Montani. In 1876, there were 24 paid advertisements of artists in the press; the first gallery opened in Piazza di Spagna, etc. With these few fragments

1865 г., за което стана дума по-напред в текста. „Дружеството, за разлика от другите, популяризиращи изкуството, субсидира директно художниците, които имат нужда, като отпуска средства, които представляват половината от стойността на продадените в края на месеца произведения“ (с. 101 на цитираната дисертация). Това сведение допълва нашето, публикувано в гръцкото списание Пандора, където в регламента на Дружеството на гръцките художници, в което е вписан Добрович като основател и секретар, се казва, че сдружението предоставя заеми на художниците, които те можели да връщат както в парична форма, така и под формата на произведения на изкуството. Повече за съдбата му, каква е била неговата дейност, колко дълго е просъществувало и как се е вписвало в художествения живот на Рим през годините, за съжаление, не е известно. По тази тема няма направени проучвания и публикации.

През тези десетилетия изложбите в Папската държава продължават да бъдат вяли, малко популярни, а преобладаващият тип произведения са с исторически сцени, теми, продиктувани от литературни произведения и такива с екзотична тематика, каквито излагала колонията на испанските художници. След обединението на Италия в Рим се създават още дружества с цел популяризиране и развитие на изкуствата и нуждата от развитие на пазара за произведенията. През 1871 г. в Рим има само един магазин за съвременно изкуство и фотография, собственост на братя Д'Атри, който се намирал на виа Дел Корсо № 142, отбелязва Монтани. През 1876 г. има 24 платени рекламни съобщения на

of the socio-cultural life in Rome, we tried to sketch a picture of the artistic practices in the city from the beginning and the second half of the XIX century, the decades when Dimitar Dobrovich lived and worked. And finally we will add one finding of Pascarella quoted on p. 45 in the text of Jannattoni that brings another touch to the picture as outlined so far: “one can say without exaggerating that by 1870 the international artistic center in Rome was Caffè Greco.”

We have no information whether Dimitar Dobrovich has participated in the Roman exhibitions. Did he mediate the supply of mosaics for the mosaics studio of the Vatican, where the director at that time was his professor Filippo Agricola? For the time being, this information is likely to remain unconfirmed, but not impossible. Efforts were made for it to be verified and the result is that the name of Dobrovich or Dombriadis does not appear in the registers of the mosaics studio in the Vatican²⁵. That does not necessarily mean that our information is incorrect. Many documents were scattered and lost, and in the early years of his stay in Rome business brokering was a good enough way to survive and establish useful contacts and acquaintances, and Dobrovich had certainly benefited. Yet, 45 years spent in Rome cannot be erased; one cannot help but leave at least a small trace. Traces of his activity should be preserved somewhere. It is likely that his works circulate in Rome, but probably attributed to foreign authors or to authors of the Roman School.

Our meeting with Dimitar Do-

²⁵ We thank for the efforts of Mrs. Sonia Aleksandrova from Florence and for the assistance of Mrs. Veneta Nenkova from Rome.

Идиллия на предачката
масло, платно, 60,5x74, Кафене Греко, Рим
Idyll of the Spinner
oil on canvas, 60,5 x 74, Caffè Grecco, Rome

Италианка
елеофотография
Кафене Греко, Рим
Italian Woman
eleofotografy
Caffè Grecco, Rome

художници в пресата, открива се първата галерия на Пиаца Испания и т.н. С тези няколко фрагмента от социо-културния живот в Рим опитахме да скицираме картината на художествените практики в града от началото и втората половина на XIX век, десетилетията, в които живее и твори Димитър Добрович. Ще добавим накрая и една констатация на Паскарела, цитирана на с. 45 в текста на Янатони, която внася още шрихи в така изложената картина: „може да се каже, без да се преувеличава, че до 1870 г. международният художнически кръг в Рим е Кафене Греко.”

Дали Димитър Добрович е участвал в римските изложби нямаме никакви сведения. Посредничел ли е за доставката на мозайки за ателието по мозайка на Ватикана, където директор по същото време е бил неговият преподавател Филипо

brovich in Rome was pursued and achieved in the red hall of Caffè Greco, where today gathers the Gruppo dei Romanisti we encountered the only trail for now of Dobrovich in Italy. But on the other hand it is definite. As if on purpose, along with the landscapes of the artists Hottenroth, with the *The Old Garibaldian* by Girolamo Induno and other known and unknown masters of landscape and portrait, among them all, on the wall stands with dignity one of the works of the Bulgarian artist. Two other smaller paintings decorate the place by the door, just by the heads of some of the visitors who have come to drink their coffee and to immerse for a while in the romantic atmosphere of the most famous café in Rome. Dimitar Dobrovich's paintings have hung there for a century, left as a legacy by the first owner of the café with the sur-

Агрикола? Тази информация вероятно ще остане непотвърдена засега, но не и невъзможна. Направени бяха усилия тя да бъде проверена и резултатът е, че в регистрите на ателието по мозайка във Ватикана не се среща името Добрович или Домвриадис²⁴. Това не означава автоматично, че нашата информация не е вярна. Много документи са разпилени и изгубени, а в началните години на своето пребиваване в Рим бизнес посредничеството е достатъчно добър начин за оцеляване и създаване на полезни контакти и познанства, от което със сигурност се е възползвал и Добрович. Все пак 45 години, прекарани в Рим не могат да бъдат изтрити, човек не може да не остави поне малка диря. Някъде има запазени следи от неговата дейност. Не може да не циркулират в Рим и негови произведения, с голяма вероятност атрибуирани на чужди автори или приписани на автори от римската школа.

Срещата ни с Димитър Добрович в Рим беше търсена и осъществена в червената зала на Кафене Греко. Там където днес се събира групата на Романистите срещаме единствената за сега следа от Добрович в Италия. Затова пък е категорична. Сякаш нарочно, наред с пейзажите на художниците Хотенрот (Hottenroth), със *Старият гарибалдиец* на Джироламо Индуно (Girolamo Induno) и още други познати и неизвестни майстори на пейзажа и портрета, сред всички тях, на стената стои с достойнство едно от произведенията на българският художник. Други две по-малки картини украсяват

²⁴ Благодарим за усилията на г-жа Соня Александрова от Флоренция и за съдействието на г-жа Венета Ненкова от Рим.

name Gubinelli - *Giovanni Gubinelli* (1839-1905), who was the first to organize the collection and the interior as we know it now, wrote in her study Tamara Hufschmidt. The works are not signed and therefore, until the arrival of our group at the Caffè Greco, the Dobrovich authorship was impossible to be established by the colleagues. The big painting, called "Idyll", with dimensions 60,5x74, is a tranquil romantic scene between a young spinner and her admirer in the color scheme typical for the brush of Dobrovich. It is published in the catalog of Caffè Greco and was attributed by T. Hufschmidt to the Roman School. Of course, to determine authorship was difficult, and how could she eventually presume a Bulgarian presence in such a place where during the entire XIX century the European elite drank their coffee? At that time Bulgaria was in the Ottoman Empire, away from the European and secular buzz. During these decades we have never sent talented artists (then still icon painters) to the west to enhance their talent, for example, in the city museum. Dobrovich did not have an ancient academy behind him, did not rely on a scholarship or on support by a patron, there was no Bulgarian diaspora in Rome to back him and to introduce him in society. It is not known of other Bulgarians to have come across a similar buzzing of emotions and bubbling with energy atmosphere; it is not known others like him to have breathed air, impregnated with revolutionary tension and with still perceptible scent of romanticism. The most famous in the XIX century cafe in Rome, today, to a large extent a tourist attraction, is already a place where among the biggest and lesser-

мястото до вратата, току до главата на някой от посетителите, дошли да изпият кафето си и да се потопят за кратко в романтичната атмосфера на най-известното кафене в Рим. Картините на Димитър Добрович са закачени там от столетие, оставени в наследство от първия стопанин на кафенето с фамилия Губинели – Джовани Губинели (1839-1905), който пръв организира колекцията и интериора както са познати сега, пише в изследването си Тамара Хъфшмид (Т. F. Hufschmidt). Работите не са подписани и затова авторството на Добрович, до пристигане на групата ни в Кафене Греко, не е било възможно да бъде установено от колегите. Голямата картина, наречена *Идилия на предачката*, с размери 60,5x74, представлява спокойна романтична сцена между млада предачка и нейния обожател в характерната за четката на Добрович колоритна гама. Тя е публикувана в каталога на Кафене Греко и атрибуирана от Т. Хъфшмид като римска школа. Естествено тя да е била загруднена в определяне на авторството, а и как да предположи евентуално българско присъствие на подобно място, където през целия XIX век е пиел кафето си европейският елит? България по това време е била в пределите на Османската империя, далеч от европейската и светска шумотевица. Никога през тези десетилетия ние не сме изпращали талантивите си художници (тогава все още зографи) на запад, за да усъвършенстват качествата си в града-музей например. Добрович не е имал зад гърба си антична академия, не е разчитал на стипендия или издръжка от меценат, не е съществувала българска диаспора в Рим, коя-

known names of European artists, poets, musicians and writers ranks the name of the first secular artist of Bulgaria - Dimitar Dobrovich.

References

- Асячан. Алекс, Кафе Греко – Римският Монпарнас – в. Литературен глас, 1938
- Добрев. Добри, Димитър Добрович, Български художник, София, 1957
- Angeli. Diego, Le cronache del Caffè Greco, Buzoni Editore, 2001
- Bonetti. Maria Francesca, Fotografie e collezionist: il caso romano – In: Roma 1840-1870. La fotografia, il collezionista e lo storico, Catalogo a cura di Maria Francesca Bonetti, con Chiara Dall’Olio e Alberto Prandi, PelitiAssociati, 2008
- Comastri, A., Thoenes, C., Lanzani, V., Mattiacci, C., Di Sante, A., Turriziani, A., Zander, P., Grimaldi, A. San Pietro in Vaticano. I mosaici e lo spazio sacro, Musei Vaticani, Jaka Book, 2011
- Grieco. Roberto, Micromosaici romani, Gangemi, 2008
- Daneva. Angela, I Bulgari nelle accademie di Belle Arti Italiane (1878-1944), Nuova Università Bulgara, 2013
- De Sanctis, Guglielmo, Tommaso Minardi e il suo tempo, Forzani E. C., Tipografi del Senato, Rome, 1899
- Humphries. Noel H., Rome and its surrounding scenery, Charles Tilt, London, 1840
- Hufschmidt. Tamara. F., Jannattoni. Livio, Antico Caffè Greco. Storia. Ambienti. Collezioni, Gruppo dei romanisti, Roma, 2001
- Ioannou. Panayotis, Studenti greci alle Accademie di belle arti d’Italia (XIX secolo), In: L’Adriatico: incontri e separazioni XVIII-XIX

то да го подкрепи, да го представи в обществото. Не е известно други българи да са попадали в подобна на тази жужаща от емоции и кипяща от енергия атмосфера, не е известно други като него да са дишали въздух, пропит от революционно напрежение и с още доловимо ухание на романтизъм. Най-прочутото през XIX век кафене в Рим, а днес, в голяма степен туристическа атракция, е вече и място, в което наред с големите и по-малко известни имена на европейски художници, поети, музиканти и писатели се нарежда и името на първият светски художник на България – Димитър Добрович.

Литература

- Асячан. Алекс, Кафе Греко – Римският Монпарнас – в. Литературен глас, 1938
- Добрев. Добри, Димитър Добрович, Български художник, София, 1957
- Angeli. Diego, *Le cronache del Caffè Greco*, Buzoni Editore, 2001
- Bonetti. Maria Francesca, *Fotografie e collezionist: il caso romano* – In: Roma 1840-1870. La fotografia, il collezionista e lo storico, Catalogo a cura di Maria Francesca Bonetti, con Chiara Dall'Olio e Alberto Prandi, PelitiAssociati, 2008
- Comastri, A., Thoenes, C., Lanzani, V., Mattiacci, C., Di Sante, A., Turriziani, A., Zander, P., Grimaldi, A. *San Pietro in Vaticano. I mosaici e lo spazio sacro*, Musei Vaticani, Jaka Book, 2011
- Grieco. Roberto, *Micromosaici romani*, Gangemi, 2008
- Daneva. Angela, *I Bulgari nelle accademie di Belle Arti Italiane (1878-1944)*, Nuova Università Bulgara, 2013
- De Sanctis, Guglielmo, Tommaso Minardi e il suo tempo, Forzani E. C.,

- secolo *Atti del convegno internazionale di studi a cura di Francesco Bruni e Chryssa Maltezou*, 2011
- Marinska. Ruzha, Dimitar Dobrovich, *Lectures of Bulgarian Art*, Studio-Collection Svetlin Russev, 2014
- Montani. Giovanna, *Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1883*, Dottorato in Storia e Conservazione dell'Oggetto d'Arte e di Architettura, Università degli studi di Roma Tre, Anno accademico 2005-2007
- Musitella. Piere, *Artisti e letterari a Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizione della scialibilità*. Memoria e ricerca, n.46, maggio-agosto 2014
- With Shelley in Italy. A Selection of the Poems and Letters by Percy Bysshe Shelley relating to his life in Italy*, Edited by Anna Benneson McMahan, London, T. Fisher Unwin, Adelphi terrace, MCMVII
- Zaccetti, C., P. B. Shelly. *Lettere dall'Italia sull'Italia*. Editrice Napolitana, Napoli, 1934

- Tipografi del Senato, Rome, 1899
- Humphries. Noel H., Rome and its surrounding scenery, Charles Tilt, London, 1840
- Hufschmidt. Tamara. F., Jannattoni. Livio, Antico Caffè Greco. Storia. Ambienti. Collezioni, Gruppo dei romanisti, Roma, 2001
- Ioannou. Panayotis, Studenti greci alle Accademie di belle arti d'Italia (XIX secolo), In: L'Adriatico: incontri e separazioni XVIII-XIX secolo Atti del convegno internazionale di studi a cura di Francesco Bruni e Chryssa Maltezou, 2011
- Marinska. Ruzha, Dimitar Dobrovich, Lectures of Bulgarian Art, Studio-Collection Svetlin Russev, 2014
- Montani. Giovanna, Società degli Amatori e Cultori delle Belle Arti a Roma 1829-1885, Dottorato in Storia e Conservazione dell'Oggetto d'Arte e di Architettura, Università degli studi di Roma Tre, Anno accademico 2005-2007
- Musitella. Piero, Artisti e letterari a Roma nell'Ottocento. Strutture, pratiche e descrizione della sciabilità. – In: Memoria e ricerca, n.46, maggio-agosto 2014
- With Shelley in Italy. A Selection of the Poems and Letters by Percy Bysshe Shelley relating to his life in Italy, Edited by Anna Bennesson McMahan, London, T. Fisher Unwin, Adelphi terrace, MCMVII
- Zaccetti, C., P. B. Shelly. Lettere dall'Italia sull'Italia. Editrice Napolitana, Napoli, 1934
-